

Pawb i edrych arna' i! Parhad a newid mewn ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol: Portreadau newidiol o addysg a phlentyndod trwy amser

Gan Dr Merris Griffiths (Prifysgol Metropolitan Caerdydd)

CRYNODEB

Gan ddefnyddio montage o ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol (1885–2015) mewn tref fechan yng Nghymru, mae'r erthygl hon yn olrhain parhad a newid mewn perthynas â sut mae lluniadau cymdeithasol o 'addysg' a 'phlentyndod' yn cael eu cynrychioli yn weledol dros amser. Gan bwysu ar waith Goffman, archwiler codau a chonfensiynau cyfansoddiadol, gan ganolbwyntio'n benodol ar y ffordd y mae pobl, hunaniaethau a chyd-destun yn cael eu portreadu er mwyn dangos sut mae cysyniadau o gydbwysedd defodol (y 'norm') a diffyg cydbwysedd defodol (gwyrddroi'r 'norm') yn llunio prosesau penodol o greu ystyr. Mae dadansoddi'n dangos bod codau a chonfensiynau cyfansoddiadol safonol wedi'u sefydlu'n gynnar yn nhraddodiad ffotograffau dosbarthiadau ysgol a'u bod yn ailadroddus, gan gydweddu'n gryf â mecanwaith disgyblaethol addysg yn aml. Mae rhywedd ac oedran yn dod i'r amlwg fel moddau trefnu pwerus. Mae patrymau mewn cynrychiolaeth weledol yn datgelu sut mae lluniadau o 'addysg' a 'phlentyndod' yn cael eu ffurfio gan newidiadau a datblygiadau mewn meddylfryd cymdeithasol-wleidyddol, a hefyd yn datgelu sut mae datblygiadau mewn technolegau ffotograffig yn ehangu'r dewis o dechnegau adrodd straeon gwledol.

Geiriau allweddol: Ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol, portreadau, addysg, plentyndod, hanes, montage

*Cyflwyniad: Ffotograffau o Ddsbarthiadau
Ysgol a Lluio 'Addysg' a 'Phlentyndod'*

Mae ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn nodwedd anamlwg ond cyson o blentyndod ac addysg ffurfiol, ac eto ychydig iawn o bwys sy'n cael ei roi i'w ffurf na'u cynnwys. Mae Mitchell a Weber (1998: 197) yn nodi bod natur ymddangosiadol gyffredin delweddau o'r fath yn golygu nad ydynt yn cael llawer iawn o sylw. Eto i gyd, gellid dadlau bod gan ddelweddau o'r fath werth fel arteffactau sy'n cynhyrchu a chynnal naratif (sy'n esblygu'n hanesyddol) am gymdeithas, pwrpas tybiedig addysg, a lluniad cymdeithasol plentyndod. Maent yn ffenomenau diwylliannol ynddynt eu hunain (ibid.: 198).

Mae ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn cael eu trefnu, gan oedolion, gan ddefnyddio codau a chonfensiynau safonol sy'n creu portread o 'addysg' a 'phlentyndod' sy'n gyfarwydd ar unwaith. Mae Sarkisova a Shevchenko (2010: 1) yn disgrifio delweddau o'r fath fel rhai statig a threfnus, wedi'u gosod a'u rheoli, tra bod Fletcher (yn Fehily, Fletcher a Newton, 2000: 32) yn dweud eu bod wedi'u trefnu'n ofalus ac yn weledol annaturiol. Mae Mavor (1995, yn Hoffman, 2006: 313) yn awgrymu ymhellach fod diwrnod y llun ysgol blynyddol yn adlewyrchu cymhelliad oedolion i dynnu lluniau plant er mwyn cael cofnod gweledol o'r broses o dyfu i fyny. Mae natur berfformiadol portreadau ffotograffig (Pace, 2002: 327) yn awgrymu bod plant yn chwarae eu rhan wrth ymateb i gyfarwyddyd gan oedolion sy'n creu/ail-greu'r portreadau gweledol hyn i edrych ar y camera.

Mae Margolis a Fram (2007: 200) yn awgrymu mai swyddogaeth ffotograffau ysgol yw creu rhyw ddealltwriaeth benodol am luniad addysg, megis ysgol fel mecanwaith disgyblaethol (cymh. Foucault, 1977). Mae Burke a Grosvenor (2007: 156) yn ychwanegu bod delweddau o'r fath yn cynrychioli ac yn adlewyrchu'r ddirnadaeth o reolaeth, cwricwlwm, ymarfer addysgeg a chynllun gofodau addysgol. Mae Mitchell a Weber (1998: 204) yn disgrifio ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol fel ffurf ymwybodol o lunio naratif. Mae pob un o'r naratifau bwriadus hyn, yn eu tro, yn gweithredu fel math o sicrwydd bod trefn dda ar yr addysg a bod plant yn cael eu cymdeithasoli'n llwyddiannus o fewn y system, gan ddarparu lens i ddatgodi arferion a disgwyliadau ymddygiadol (Goffman, 1976: 19-20). Yn dilyn o hynny, mae ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn sefydlu cynrychiolaeth weledol o'n dirnadaeth sylfaenol o addysg a chyfnod bywyd plentyndod ac, o ganlyniad, yn cynhyrchu cof torfol (Margolis a Fram, 2007: 209). Gan bwysu ar Prout (2001), mae Margolis a

Fram (2007: 209) yn nodi bod cynrychiolaeth (weledol) yn elfen ganolog o ran llunio, deall a rhannu ystyron. Felly mae ystyried ffurf a chynnwys ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn ffordd werth chweil o ddatgloi rhai o'r ystyron hyn.

Gellir dadlau bod modd edrych ar ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol fel delweddu o blentyndod (cymh. Holland, 2004: xiv), sy'n cynnig cipolwg ar esblygiad lluniadau a phortreadau. Mae Maynard a Thomas (2004: 2) yn nodi nad yw plentyndod yn ffenomen sy'n cael ei throsglwyddo'n naturiol, ond ei fod yn hytrach yn ganlyniad prosesau cymdeithasol o drafod, diffinio a rhyngweithio. Ymhellach, mae'r prosesau hyn yn ddeinamig ac yn destun llunio *ac* ail-lunio (cymh. James a Prout, 1997) mewn ymateb i werthoedd a normau cymdeithasol-ddiwylliannol a gwleidyddol ehangach. O ganlyniad, mae unrhyw luniad cymdeithasol o 'blentyndod' yn benodol i gyd-destun, ac ynghlwm wrth ei gymdeithas a'i gyfnod.

Daeth amryw o gysyniadau Ewropeaidd o blentyndod i'r amlwg yn raddol mor gynnar â'r 15^{ed} ganrif (Aries, 1960), gyda llunio ac ail-lunio yn cyflymu trwy gydol y 19^{eg} ganrif. Yn ystod yr oes hon, roedd 'plentyndod' yn cael ei nodweddu gan gyfeiriadau rheolaidd at ddiniweidrwydd, purdeb, yr angen am ofal a gwarchodaeth (gan oedolion), a phwysigrwydd disgyblaeth (Hendrick, 1997b). O ran diwylliant gwledol, yn benodol, mae Holland (1992) yn mapio nifer o deipolegau mewn perthynas â chynrychiolaethau o blentyndod, gan gynnwys plant fel bodau dibynnol (ar oedolion) ac anwybodus (angen addysg). Yn ehangach, mae hi'n nodi categorïau pellach yn seiliedig ar ffactorau fel trafodaeth academiaidd (cymdeithaseg plentyndod), delweddaeth sefydliadol (ffotograffau ysgol), a'r gorffennol (llinellau amser naratif esblygol) (Holland, 2008, yn Messenger Davies, 2010: 106-7). Ymhellach, mae Frønes (yn Qvortrup, 1994: 148 ff.) yn ystyried 'plentyndod' yn nhermau ffactorau sy'n cydbblethu, gan gynnwys oedrannau penodol a fframweithiau rhyngsefydliadol.

Gellid dadlau bod paradeimau hanesyddol yn parhau i fod yn ddiddorol o gyson, ac yn ffynhonnell barhaus o densiwn wrth greu lluniad cymdeithasol o blentyndod. Ar y naill law, roedd athronwyr yr 17^{eg} ganrif fel John Locke yn cydnabod plant fel unigolion sydd â phrofiadau unigryw o blentyndod (Hendrick, 1997b). Mae'r safbwynt hwn yn cael ei adlewyrchu yn y meddylfryd cyfoes am alluogedd a llais plant (cymh. James a Prout, 1997). Ar y llaw arall, mae'r fersiwn sefydliadol o blentyndod mewn deddfwriaeth swyddogol (megis deddfau addysg), yn braslunio disgwyliadau caeth a phrofiadau cyfunol plentyndod cyffredin (cymh. Corsaro, 2005), gyda rheolau a thargedau. Yn wir, mae strwythurau o'r fath yn creu'r

plentyn addysgedig; cynnyrch gwahanu sefydliadol (Hendrick, 1997b). Mae 'plentyndod' yn ymwneud â rhyddid a rheolaeth ar yr un pryd. Mae plant unigol yn cyfrannu at lunio eu bywydau eu hunain (Wall, 2019), ond hefyd yn derbyn, yn oddefol, byd wedi'i becynnu yn benodol i'w hoedran (Shipman, 1972: 28) sy'n cael ei reoleiddio'n ofalus (gan oedolion). Mae Prout (2006: 1) yn nodi'r cyferbyniad hwn trwy gydnabod bod galluedd a hawl plentyn i chwarae rhan weithredol mewn cymdeithas ddinesig yn cael eu tanseilio gan bolisiau ac arferion sy'n canolbwyntio ar reoli, rheoleiddio a goruchwyllo.

Mae syniadau cylchol, ac anghyson weithiau, o 'blentyndod' trwy amser, mewn ymateb i rymoedd a thueddiadau cymdeithasol, yn esgor ar gwestiynau diddorol. Mae bod yn ymwybodol o'r tensiynau a'r symudiadau cynhenid yn bwysig oherwydd ei fod yn galluogi ysgolheigion i ddadansoddi a dehongli rhagdybiaethau am 'blentyndod' mewn ffyrdd sy'n hwyluso gwerthfawrogiad mwy craff o sut mae lluniadau cymdeithasol yn gweithredu (Kehily, 2004: 2). Mae'r astudiaeth bresennol yn digwydd o fewn y paradeimau eang hyn, ac yn cael ei llunio ar hyd llinell amser (1885–2015) i olrhain parhad a newid.

Ymchwil weledol: Gwerth ffotograffau

Mae ymchwil sy'n seiliedig ar ddelweddau wedi hen ennill ei phlwyf mewn nifer o ddisgyblaethau academaidd, lle mae ffotograffau (a delweddau statig eraill) yn cael eu defnyddio/dadansoddi fel testun/artefact/data (Griffiths, 2005; Rhosyn, 2001). Mae Bolton, Pole a Mizen (2001: 516) yn argymhell defnyddio ffotograffau a gwerth cyffredinol cymdeithaseg weledol fel dull ymholi cymdeithasegol, tra bod Pace (2002: 327) yn cyfeirio at ffotograffiaeth fel technoleg adrodd stori. Yng nghyd-destun cymdeithaseg addysg, mae Priem (yn Grosvenor *et al.*, 2016: 20) yn lleoli ffotograffau o fewn ffenomen ehangach diwylliant ysgol a sbectrwm gwrthrychau cymdeithasol sy'n creu rhwydwaith o ystyr/ystryon. Yn wir, mae Burke a Grosvenor (2007: 155) yn nodi natur greiddiol ffotograffiaeth fel modd i gofnodi addysg a phlentyndod trwy nodi ei bod yn anodd dychmygu addysgu heb ffotograff ysgol a'i allu i lunio naratifau penodol.

Mae Margolis (2004: 54) yn pwysu ar waith Solomon-Godeau (1991), a gyfeiriodd at werth defnyddio ffotograffau ar gyfer ymchwil gymdeithasol-hanesyddol oherwydd eu bod yn cynnyrch amgylchiadau a lleoliadau hanesyddol gwahanol ac felly'n gallu hwyluso ein

dealltwriaeth ohonynt. O ran ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol, mae delweddau o'r fath yn cael eu tynnu ar ddyddiad penodol mewn blwyddyn benodol, ac mae cyfranogiad gweithredol y plentyn yn y broses honno yn cael ei dybio; mae'r plentyn yn perfformio ei fersiwn ei hun o'r plentyn addysgedig (cymh. Holland, 1997). Fodd bynnag, mae Margolis (2000: 2) hefyd yn nodi nad yw ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn gwrthsefyll prawf amser, oherwydd bod eu straeon yn aml yn cael eu hanghofio. Maent yn ymddangos yn llai pwysig na mathau eraill o ffotograffau, oherwydd bod enwau/hunaniaethau unigol yn pylu a'r delweddau'n colli eu grym. Mae perygl i unrhyw ddehongliad o ddelweddau o'r fath, o ganlyniad, gael ei ddychmygu'n llwyr a'i drawsnewid gan brosesau cyfoes o greu ystyr.

Mae un o wendidau canfyddedig dulliau ymchwil gweledol yn ymwneud â natur agored y broses honno o greu ystyr. Mae Margolis (2000: 3) yn cydnabod y feirniadaeth hon trwy awgrymu bod modd edrych ar ddelweddau ffotograffig, sy'n cael eu hystyried yn ddarnau bach o realiti, mewn sawl ffordd oherwydd natur rydd yr arwyddion ynddynt. Mae'r cysyniad o realiti yn cael ei gwestiynu, yn wyneb rhybudd Sekula (1983, yn Margolis, 2000: 3) fod ffotograffiaeth yn llunio byd dychmygol'. Mae modd dadlau bod ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn enghraifft o ddarlun o blentynod sy'n cael ei greu gan oedolion, sy'n cynnwys elfennau o wirionedd efallai ond sy'n bendant yn cael ei drefnu o fewn cyfres benodol o godau a chonfensiynau cynrychioliadol. Mae hyn yn adleisio dadl Mitchell a Weber (1998, yn Burke a Grosvenor, 2007: 157) fod llythrennedd lluniedig ar waith; mae angen i rywun ddeall y codau a'r confensiynau i werthfawrogi'r straeon cyd-destunol y maent yn eu hadrodd

Yn ddiddorol, er hynny, mae ysgolheigion fel Sontag (1979) yn dadlau bod ffotograffau'n cynnwys arlliw o'r byd go iawn, gan gofnodi gwahanol agweddau ar gymdeithas dros amser. Mae Bolton, Pole a Mizen (2001: 516) yn dadlau bod defnyddio delweddau ffotograffig a deunyddiau gweledol eraill yn gallu ategu dulliau ymchwil mwy safonol sy'n cynhyrchu data testunol, geiriol neu arsylwadol mewn modd unigryw a phwerus. Yn wir, mae'n rhesymol i ystyried ffotograffau fel math o destun, a bod modd defnyddio dulliau dadansoddi testun confensiynol arnynt. Felly, er bod anawsterau a heriau ynghlwm wrth ddefnyddio ffotograffau fel data gweledol o fewn ymchwil gymdeithasol-hanesyddol (Burke a Grosvenor, 2007: 156), mae yna draddodiad sefydledig o'u defnyddio fel rhan o sbectrwm ehangach o ddeunydd archifol; maent yn ddata ffynhonnell sylfaenol dilys ar gyfer haneswyr a chymdeithasegwyr (Margolis, 2000: 20).

Dull: Prosesau montage a chodio

Mae'r erthygl hon yn ystyried naratifeiddio 'plentyndod' (cymh. Mitchell a Weber, 1998: 204) mewn sampl gronolegol o ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol o'r un dref, gan gipio pedair cenhedlaeth o'r un teulu ynghyd â deunyddiau archifol ychwanegol, dros gyfnod o 130 mlynedd (1885–2015). Y nod yw ystyried sut mae ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn adlewyrchu symudiadau a newidiadau wrth i agweddau ynghylch addysg/ysgol a phlant/plentyndod esblygu. Gan bwysu ar Burke a Grosvenor (2007: 155), mabwysiadwyd montage a chyfosod fel dull gweithredu, gan greu llinell amser i hwyluso olrhain a dadansoddi codau a chonfensiynau esblygol. Credir bod y broses o drefnu montage o ddelweddau yn hwyluso creu gwymbodaeth newydd a dirnadaeth (Burke a Grosvenor, 2007: 158), trwy weld a chreu cysylltiadau na fyddai'n digwydd fel arall (Peim, 2005, yn Burke a Grosvenor, 2007: 157). Yn wir, mae trefnu dilyniant o ddelweddau yn ôl llinell amser yn gallu tynnu sylw at y parhad a'r newid ynghlwm wrth luniadau (sy'n esblygu'n gynnil) o blentyndod mewn cyd-destun penodol.

Er mwyn hwyluso datblygiad proses godio gyson, defnyddiwyd cysyniad Goffman o gydbwysedd defodol fel man cychwyn. Daw cydbwysedd defodol i'r amlwg o ddau fframwaith cysylltiedig a awgrymwyd gan Goffman (1967, yn Kwang-Ki, 2002: 56). Yn gyntaf, sefydlodd y cysyniad o reolau seremonïol, sy'n creu math o drefn a chanllaw i weithredu mewn cyd-destun penodol. Yn ail, esboniodd Goffman fod trefn ddefodol yn creu'r natur drefnus, lle mae'r cyfranogwyr yn cyflawni'r rheolau seremonïol yn eu rhyngweithio; yn ei hanfod, dangos eu bod yn gwybod rheolau'r gêm. Mae Goffman yn ystyried cydbwysedd defodol yn gydbwysedd cynnil (ibid.: 58). Pan fydd rheolau seremonïol a threfn ddefodol yn cael eu cynnal, mae cydbwysedd yn parhau; pan mae'r rhain yn cael eu herio neu eu gwyrddroi, ni cheir cydbwysedd. Rwy'n dadlau bod rheolau seremonïol a threfn ddefodol yn cyfateb i'r codau a'r confensiynau sydd wedi'u gwreiddio yn ffurf a chynnwys ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol.

Mae nifer o ysgolheigion wedi nodi'r codau a'r confensiynau sy'n cael eu defnyddio/eu hailddefnyddio mewn ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol, gan gynnwys patrymau penodol sy'n gysylltiedig â rhywedd, megis lleoliad o fewn y llun, maint cymharol a threfnu yn ôl swyddogaeth (Goffman, 1976); lluniadau o drefn ac ufudd-dod, yn ymwneud ag osgo, edrychiad, gwisg a mynegiant wyneb (Margolis a Fram, 2007; Goffman, 1976); a defnyddio'r amgylchedd adeiledig ac arteffactau materol i ddangos cyd-destun penodol (ibid.). Gyda'i gilydd, mae'r ffactorau hyn yn llunio

hunaniaeth benodol ar gyfer y plentyn ysgol, ac maent yn adnabyddus ar unwaith oherwydd bod y codau a'r confensiynau yn ailadroddus (Pace, 2002: 329). Fel y mae Goffman (1976: 10) yn nodi, mae gweithredu cyson o'r fath yn tanlinellu trefniadau cymdeithasol sylfaenol a chredoau eithaf, ac yn yr achos hwn, mae modd eu defnyddio i edrych ar sut mae ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn cael eu trefnu a beth mae'r naratifau sy'n dod yn sgil hynny yn ei ddatgelu am 'addysg' a 'phlentyndod'.

Unwaith i'r sampl o ffotograffau yn yr astudiaeth hon gael eu trefnu ar ffurf montage, edrychwyd arnynt o safbwynt y codau a'r confensiynau sy'n cynnal cydbwysedd defodol, ynghyd ag ymwybyddiaeth o unrhyw elfennau sy'n amharu ar y 'norm' i achosi diffyg cydbwysedd defodol, gan dynnu sylw at rym y codau a'r confensiynau safonol a/neu sefydlu rhai newydd. Yn achos y broses godio hon, mae cydbwysedd defodol yn ymwneud â'r codau a'r confensiynau sydd fel arfer yn llunio 'plentyndod' mewn cyd-destun ysgol, tra bod diffyg cydbwysedd defodol yn ymwneud ag unrhyw darfu, gwyrdroi neu addasu mewn perthynas â'r codau a'r confensiynau hynny. Ystyriwyd yr un ffactorau trwy gydol y montage i sicrhau pwyntiau ffocws cyson, gan gynnwys:

- Pobl: trefn o fewn y llun; ystum; edrychiad; dillad; mynegiant yr wyneb
- Hunaniaethau: unigol a thorfol; rhyweddol; cysylltiedig ag oedran
- Cyd-destun: amser a lle; amgylchedd adeiledig; nodwyr materol (artefactau)

Sefydlu cyd-destun: Addysg yng Ngheinewydd, Ceredigion

Mae hanes hir i addysg yn nhref fechan Ceinewydd, Ceredigion, a'r cyffiniau. Roedd un o'r ysgolion cynharaf a gofnodwyd yn yr ardal yn cael ei rhedeg gan gurad yr eglwys, y Parch. John Pugh, o 1733 o leiaf hyd 1763 (Passmore, 1996). Dilynwyd hyn gan gyflwyno ysgolion cylchol Madame Bevan (Llanina, 1739; Llanllwchaearn, 1745); ysgolion teithiol dros dro gyda phwyslais ar ddysgu darllen y Beibl (Bryan, 2012: 69). Gan adleisio patrymau ehangach y 18^{fed} ganrif ar draws Cymru a Lloegr, roedd y ddarpariaeth addysgol yn y cyfnod hwn yn cael ei chynnig gan sefydliadau crefyddol lleol gan amlaf, yn cynnwys capeli ac eglwysi. Roedd lle i fen-trau preifat hyd yn oed, fel y Misses Barretts's School for Young Ladies, a fu'n gweithredu tan 1855 fel ysgol berffeithio (Bryan, 2012: 70). Erbyn y 1800au hwyr, dechreuodd natur y ddarpariaeth newid wrth i ddylanwad y wladwriaeth gynyddu. Er enghraifft, daeth yr ysgol yng ngofal capel

Tabernacl rhwng 1851-1878 i ben pan agorodd Ysgol y Bwrdd Ceinewydd ym 1878 (ibid.). Roedd honno'n rhan o'r ymgyrch i ehangu'r ddarpariaeth addysg mewn ymateb i Ddeddf Addysg Elfennol 1870 a'r mentrau adeiladu ysgolion a ddaeth yn ei sgil. Mae'r ysgol gynradd bresennol yn parhau ar safle Ysgol y Bwrdd, yn yr adeilad gwreiddiol.

Mae'r casgliad o ffotograffau, sy'n cynrychioli deg pwynt amser yn ystod cyfnod o 130 mlynedd, yn ceisio cynrychioli'r amrywiaeth o ddarpariaeth addysg o fewn y dref. Mae'n cynnwys enghreifftiau o dair ysgol wahanol: Ysgol Ramadeg Capel Towyn, Ysgol y Bwrdd Ceinewydd (cynradd), a'r Ysgol Diwtorial (ysgol baratoi).

Mapio'r Montage: Patrymau'n dod i'r amlwg (1885-2015)

Fel man cychwyn ar gyfer y drafodaeth ac i ddarlunio arwyddocâd y ddarpariaeth addysg dan ofal capeli yn y dref, mae Ffigur 1 yn cipio Ysgol

Ffigur 1: Ysgol Ramadeg Towyn, 1885

Ramadeg Towyn ym 1885 (Blwch 2, Casgliad Passmore, Archifdy Ceredigion; Bryan, 2012: 71):

Mae Bryan (2012: 74) yn disgrifio Ysgol Ramadeg Towyn fel un i blant hŷn, a bu ar agor am tua 20 mlynedd dan arweiniad y Prifathro, Charles J. Hughes, sy'n eistedd yng nghanol y rhes flaen yn Ffigur 1. Agorwyd y capel ym mis Awst 1861, a sefydlwyd yr ysgol mewn festri fechan wedi hynny. Yn ddiweddarach, gwasanaethodd Hughes fel ail Brifathro Ysgol Ganolradd Aberaeron rhwng 1899 a 1917 (Ysgol Gyfun Aberaeron, 1996), a dyma'r ysgol uwchradd (gyfun) y mae plant Ceinewydd yn symud iddi yn 11 oed hyd heddiw.

Mae'r ddelwedd yn amlwg ar unwaith fel ffotograff o ddosbarth ysgol o ran ei threfniant, mewn rhesi, er mwyn sicrhau bod modd gweld wyneb bob plentyn (Goffman, 1976: 16). Gan fod yr ysgol ar gyfer plant hŷn, mae'r rhan fwyaf o'r unigolion yn edrych fel pe baent yn eu harddegau neu eu hugeiniau. Roedd poblogaeth yr ysgol yn wrywaidd yn bennaf (bechgyn $n=14$; merched $n=8$), ac roedd hwn yn ffotograff o'r ysgol gyfan yn hytrach na dosbarth. Yn gyffredinol, roedd darparwyr addysg yn y cyfnod hwn yn codi ffi mynychu (cymh. Pwyllgor y Cyngor ar Addysg, 1847) a fyddai wedi cyfyngu mynediad i'r rhai a allai fforddio talu.

Mae'r syllu'n uniongyrchol i'r camera yn nodwedd amlwg mewn ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol. Mae'r disgyblion wedi cael eu trefnu'n fwriadol gan y ffotograffydd, gan fabwysiadu osgo gwahanol yn ôl rhywedd o fewn y llun. Mae'r gwrywod a'r menywod yn cael eu rhannu'n grwpiau amlwg, a gellid dadlau eu bod yn arddangos nodweddion sy'n cyd-fynd â damcaniaeth Goffman (1978: 32) o drefnu yn ôl swyddogaeth, sy'n cysylltu â grym/statws cymharol. Mae osgo unffurf gan bob un ond dau o'r disgyblion gwrywaidd, eu breichiau wedi'u croesi mewn modd caeth a chaeedig, i ddynodi hyder, annibyniaeth a datgysylltiad. Ar y llaw arall, mae'r disgyblion benywaidd i gyd yn eistedd, gyda'r rhai ar yr ochr dde yn cysylltu breichiau mewn modd clos, 'cymdeithasol', yn dynodi cyfeillgarwch a chyd-ddibyniaeth. Yn ôl damcaniaeth Goffman (1976: 28) o faint cymharol, mae'n dynodi bod gan y merched statws is a llai o rym na'u cymheiriaid gwrywaidd. Mae'r codau dillad cyffredinol a steil y gem-waith yn nodi'r cyd-destun Fictoriaidd.

Mae'r ffotograff o'r grŵp wedi cael ei dynnu o flaen wal garreg fawr sy'n rhan o'r capel; mae'r enw i'w weld ar blac rhannol weladwy yng nghornel dde uchaf y llun, gan glymu'r ddelwedd i leoliad penodol. Mae esthetig cyffredinol y ffotograff braidd yn 'llym', sy'n dangos dau beth. Yn gyntaf, yn ystod yr oes hon, roedd technoleg camerau yn cynnwys amseroedd

datguddio hir, felly roedd gofyn i wrthrychau gadw'r un osgo trwy gydol y broses. O'r herwydd, byddai'n anodd cadw i wenu, felly mae'r gwrthrychau yn y ddelwedd hon yn edrych yn llonydd, yn ddifrifol ac yn unffurf o ganlyniad uniongyrchol i brosesau technolegol (Spike, 2012: 52). Yn ail, yn ôl ceidwad y capel, roedd gan yr ysgol chwipiwr a fyddai'n llythrennol yn chwipio disgyblion i'r dosbarth. Roedd rheolau ysgol yn llym yn ystod y cyfnod hwn, gyda chosb ddifrifol yn wynebu unrhyw un a oedd yn herio'r disgywiliadau o ran ymddygiad (Hendrick, 1997a). Mae natur ddifrifol trefn mynychu'r ysgol yn cael ei chipio'n ddeheuig yn y ddelwedd hon.

Fel y nodwyd uchod, agorodd Ysgol y Bwrdd Ceinewydd ym 1878. Mae Ffigur 2 yn cynrychioli un o'r ffotograffau cynharaf o ddosbarth ysgol yn y lleoliad hwnnw (Bryan, 2012: 72):

O ran y naratif hanesyddol, mae'r Prifathro, Thomas Lloyd (ar ei draed ar yr ochr dde), yn cynnig pwynt pwerus o barhad (gweledol) yn y delweddau ffotograffig sy'n cofnodi bywyd cynnar yr ysgol. Cyn hynny, bu Lloyd yn Brifathro Ysgol Capel y Tabernacl (Bryan, 2012: 70) ac ef oedd Prifathro cyntaf Ysgol y Bwrdd, gan aros yn y swydd am 35 mlynedd tan 1913. Mae pwynt pellach o barhad yn dod i'r amlwg o amgylchedd adeiledig yr ysgol newydd. Mae'r waliau cerrig allanol yn nodwr lle ailadroddus mewn ffotograffau dirifedi o ddosbarthiadau ysgol yn ystod y degawdau canlynol.

Figur 2: Ysgol y Bwrdd, Ceinewydd, Safon V, 1899

O ddiwedd y 1870au, datblygodd technoleg camerâu yn gyflym, gan leihau'r amser datguddio yn aruthrol (Ford, 2004). Roedd y datblygiadau hyn yn galluogi cipio delweddau yn gyflymach, felly roedd mwy o naturioldeb yn bosibl ym maes ffotograffiaeth; mae pynciau'n ymddangos yn llai llonydd, ac mae cymeriadau unigol yn dod i'r amlwg. Mae mynegiant wyneb y plant yn Ffigur 2, er enghraifft, yn edrych yn fwy naturiol na'r hyn sydd i'w weld yn Ffigur 1.

Mae cyfansoddiad y ddelwedd hon yn ymddangos yn gyfarwydd unwaith eto, gan nodi bod codau a chonfensiynau ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol wedi magu trefn o gydbwysedd defodol o ryw fath. Mae creu ymdeimlad clir o hunaniaeth sy'n gysylltiedig ag oedran yn gryfach yn y ddelwedd hon, o'i gymharu â Ffigur 1, oherwydd bod y ffotograff yn cipio grŵp o 33 o blant o'r un oed (Safon V). Mae ymddangosiad carfanau o oedran penodol yn adlewyrchu diwygiadau i'r system addysg ehangach. Gan i'r ddelwedd hon gael ei chipio bron i 30 mlynedd ar ôl Deddf Addysg Elfennol 1870, a wnaeth addysg yn orfodol i blant deg oed ac iau, ac wyth mlynedd ar ôl Deddf Addysg 1891, a wnaeth addysg yn rhad ac am ddim i bawb (Gillard, 2021), mae nifer y plant yn y dosbarth yn arwydd clir bod niferoedd uchel yn manteisio ar y ddarpariaeth addysg yn y dref.

Mae'r grŵp yn cynnwys 21 o fechgyn a 12 o ferched, ynghyd â dau athro gwryw. Mae hwn yn ffotograff hynod drefnus ac mae unffurfiaeth gymharol o ran osgo, sy'n dangos yn ddeheuig sut y mae safoni yn gwasgu ar yr unigolyn (Hoffman, 2006: 314). Mae breichiau'r unigolion sy'n sefyll wrth eu hochrau, dwylor unigolion sy'n eistedd yn eu colau, a'r rhai sydd ar y llawr yn eistedd â'u coesau wedi'u croesi. Mae'r strwythur rhesi yn trefnu'r plant yn bennaf yn ôl rhywedd, gyda'r rhes gefn yn cynnwys bechgyn yn unig (yn sefyll ar fainc hir), ac yna rhes o ferched (yn sefyll ar y llawr), rhes o bedair merch a phum bachgen yn eistedd ar fainc, ac yn olaf rhes flaen o fechgyn yn unig (yn eistedd ar lawr). Mae'r ddau athro yn sefyll yn awdurdodol, ar y naill ochr i'r grŵp, gyda'r Prifathro yn sefyll ar ris. Efallai mai penderfyniad esthetig ar ran y ffotograffydd oedd hyn, i greu ymdeimlad o gydbwysedd/cymesuredd o fewn y llun, ond mae hefyd yn cynnal statws ac awdurdod y Prifathro er ei fod yn fyrrach o ran corff na'i gydweithiwr (cymh. Goffman, 1976).

Mae un o'r bechgyn yn y rhes flaen, gan chwarae'r rôl weithredol sy'n aml yn rhan o drefnu yn ôl swyddogaeth (ibid.), yn gyfrifol am ddal bwrdd du sy'n cofnodi manylion y lleoliad, y dosbarth, a'r dyddiad, gan wneud y cyd-destun yn glir. Mae'r manylyn hwn yn cael ei ailadrodd mewn llawer o ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol yn y degawdau canlynol, ac mae'n

hanesyddol amhrisiadwy wrth gofnodi gwybodaeth a allai fel arall fod wedi mynd ar goll dros amser. Mae dau fachgen arall yn y rhes flaen yn dangos eu llyfrau gwaith, sy'n dangos bod eu hymdrechion yn deilwng o gael eu harddangos gyda balchder a'u cadw i'r oesoedd i ddod. Mae nodwyr materol o'r fath yn pwysleisio mai rheidrwydd sylfaenol addysg yw dysgu, ac yn cofnodi elfen weladwy o swyddogaeth y system (cymh. Margolis a Fram, 2007: 193).

Mae'r plant wedi eu gwisgo'n debyg, sy'n creu lefel o gytgord ac yn adlewyrchu'r dewis cyfyngedig o ddillad a oedd ar gael bryd hynny. Mae'r merched (gan mwyaf) yn gwisgo ffedogau gwyn (Margolis a Rowe, 2004: 208), sydd, mae'n bosibl dadlau, yn dynodi'r byd domestig fel lle'r fenyw, tra bod y bechgyn yn gwisgo siacedi gwlan taclus, a allai ddynodi eu lle yn y dyfodol yn y byd gwaith gwrywaidd. Mae'r codau hyn yn adlewyrchu patrymau ehangach o wahaniaethu rhwng rolau'r rhywiau a ddaeth i'r amlwg yn ystod diwedd y 19^{eg} ganrif, gydag ehangu a rhannu'n ddwy y farchnad llyfrau printiedig (Seiter, 1995), er enghraifft.

Mae Ffigurau 3 a 4 wedi'u grwpio gyda'i gilydd, oherwydd bod y ffotograffau wedi'u tynnu ar yr un diwrnod ym 1903, gan gipio dau ddsbarth gwahanol yn yr ysgol:

Mae Ffigur 3 (Blwch 13, Casgliad Passmore, Archifdy Ceredigion) yn cipio grŵp mawr o 55 o blant (bechgyn n=27; merched n=28). Yn wir, mae'r grŵp mor fawr fel y bu'n rhaid i'r ffotograffydd dynnu'r llun o bell, gan ei gwneud yn anos gweld manylion bach ond yn dangos mwy o'r lleoliad. O ystyried ystod oedran ifanc y plant hyn, mae ymdeimlad o anhrefn yn cael ei gipio (megis cnoi bysedd, edrych i'r cyfeiriad anghywir, mynegiant wyneb anffurfiol, a symud yn achosi aneglurder yn y ffotograff), gan wneud i'r ddelwedd ymddangos yn llai unffurf. Mae hynny'n cael ei gynyddu gan drefniant braidd ar hap bechgyn a merched yn y llun; nid ydynt mewn grwpiau gyda'i gilydd fel yn yr enghreifftiau blaenorol. Saif Thomas Lloyd, y Prifathro, ar ochr dde'r llun, ac mae un athrawes i'w gweld ar y chwith. Dyma'r tro cyntaf i athrawes ymddangos yn y montage. Erbyn hyn, roedd addysgu yn cael ei ystyried yn swydd addas i fenywod; canfyddiad wedi'i lunio'n gymdeithasol a'i gefnogi gan gynnydd yn y lleoedd ar gyfer menywod mewn colegau prifysgol, lle'r oedd y rhan fwyaf yn hyfforddi i fod yn athrawon (Lowe, 2002).

Mae Ffigur 4 (Blwch 2, Casgliad Passmore, Archifdy Ceredigion) yn cynnwys grŵp llai o 38 o blant (bechgyn n=20; merched n=18). Mae maint llai y dosbarth yn golygu bod yn ffotograffydd yn gallu symud ei gamera'n agosach nag yn y llun blaenorol. Er bod yr un cefndir a

Ffigur 3: Dosbarth Babanod Ysgol y Bwrdd, Ceinewydd, 1903

threfniadau mainc yma ag yn Ffigur 3, mae'r llun wedi'i fframio'n dynnach, gyda'r manylder yn fwy eglur. Am y tro cyntaf yn y montage hwn, mae'r merched yn sefyll yn y rhes gefn, gan roi mwy o rym cymdeithasol iddynt nag yn yr enghreifftiau blaenorol (Goffman, 1976: 28), er mai cyfrifoldeb y bechgyn yw dal y bwrdd gwybodaeth unwaith eto.

Mae'r codau dillad yn Ffigur 3 yn eithaf amrywiol ond yn arddangos coleri mawr, siacedi gwlan, esgidiau gyda botymau a dwy het gywrain ag addurn ffwr. Mae'r dillad yn Ffigur 4, mewn cyferbyniad, yn edrych yn fwy unffurf. Mae'r môr o ffedogau gwyn yn drawiadol, gyda phob un ond tair o'r merched yn eu gwisgo. Mae'r bechgyn wedi gwisgo'n debyg iawn i'r bechgyn yn Ffigur 2. Gellir dadlau fod dillad y plant yn dangos bod yr ysgol yn eithaf cefnog yn ystod y cyfnod hwn, oherwydd bri morwrol y dref. Roedd adeiladu llongau yn ddiwydiant amlwg rhwng 1779 a 1882 (Jenkins, 1998), ac roedd gan y dref enw da am gynhyrchu capteiniaid llongau ymhell i'r 1900au. Roedd y creiriau materol yn adlewyrchu agwedd eangfrydig y dref.

Ffigur 4: Ysgol y Bwrdd, Ceinewydd, Safon II, 1903

Erbyn 1910, daeth dimensiwn ychwanegol i hanes addysgol y dref pan agorwyd yr ysgol diwtorial, ysgol baratoi i'r plant mwyaf galluog ar gyfer astudio ar lefel prifysgol. Gan adleisio agwedd eangfrydig y dref, roedd yn arbenigo mewn dysgu Saesneg i dramorwyr (Bryan, 2012: 73). Mae Bryan (ibid.) yn nodi bod Ffigur 5 wedi ei dynnu ym 1910, sef y flwyddyn gyntaf i'r ysgol agor (cymh. Blwch 2, Casgliad Passmore, Archifdy Ceredigion).

Mae'r ffotograff yn cipio 56 o unigolion (gwrywod n=39; benywod n=17). Y prifathro oedd D. Cletwrian Jones (ibid.), yng nghanol y ffotograff gyda mwstas amlwg. Mae ei ddwylo ar ysgwyddau'r ddau ddyn sy'n sefyll o'i flaen, gan nodi'r tebygolrwydd eu bod yn gydweithwyr iddo yn hytrach na disgyblion. Mae ystod eang iawn o oedrannau yn cael eu cynrychioli'n hierarchaidd. Mae rhes o fechgyn ifanc yr olwg yn eistedd yn goesgroes ar lawr, ond mae'r grŵp cyffredinol yn adlewyrchu swyddogaeth yr ysgol fel un baratoi ar gyfer addysg brifysgol. Mae hefyd yn esbonio natur wrywaidd y ddelwedd, gan mai dynion i raddau helaeth oedd yn mynd ymlaen i addysg brifysgol yn y cyfnod hwn (cymh. Lowe, 2002). Yn yr un sir, er

Ffigur 5: Ysgol Diwtorial Ceinewydd, 1910

enghraifft, agorodd Prifysgol Aberystwyth ym 1872 gyda 26 o fyfyrwyr ar y gofrestr, pob un yn ddynion (Webster, 1995: 53). Derbyniwyd y fyfyrwraig gyntaf ym 1884 (Prifysgol Aberystwyth, www), ond roedd profiadau merched o addysg uwch mor gyfyngedig â'u rhagolygon proffesiynol ar y cyfan (Lowe, 2002).

Mae Ffigur 6 yn cynnal y ffocws ar yr ysgol diwtorial, ond tynnwyd y llun 19 mlynedd yn ddiweddarach, ar ôl i'r ysgol symud i adeilad newydd (sied haearn rhychog). Mae'r ffotograff hwn yn rhan o arddangosfa gyhoeddus Canolfan Dreftadaeth y dref (sy'n cael ei rhedeg gan Amgueddfa Ceredigion) ac mae'n cynrychioli cenhedlaeth gyntaf y cysylltiad teuluol â hanes addysg yn y dref, gan fod fy mam-gu yn ymddangos ynddo.

Mae'r gogwydd gwrywaidd yn dal i barhau o ran poblogaeth yr ysgol (gwrywod $n=42$; benywod= 13), ac mae'r ffotograff hwn unwaith eto yn cwmpasu ystod oedran sylweddol. Mae llawer o'r disgyblion gwrywaidd, yn arbennig, i'w weld yn eu hugeiniau. Roedd fy mam-gu yn 18 oed ar y pryd. D. Cletwrian Jones (ar ei eistedd yng nghanol y llun) oedd y Prifathro o hyd, ac felly'n arwydd o barhad.

Ffigur 6: Ysgol Diwtorial Ceinewydd, 1929

Dyma'r enghraifft gyntaf yn y montage lle mae'r esthetig dillad wedi newid i fod yn 'llai Fictoriaidd', yn llai unffurf ac yn fwy unigolyddol. Er ei fod yn arddangos llawer o godau a chonfensiynau nodweddiadol llun grŵp, fel trefnu rhesi yn ôl taldra, mae gan y ddelwedd hon 'egni' hefyd. Mae gwên ac enghreifftiau eraill o ymddygiad naturiol yn amlwg, gyda datblygiadau parhaus ym maes technoleg camerâu yn galluogi ffotograffwyr i gipio personoliaethau eu gwrthrychau yn fwy dilyn. Mae llawer o'r unigolion fraich ym mraich, unwaith eto yn nodi cyfeillgarwch, cysylltiad ac ymdeimlad gwirioneddol o gynhesrwydd o fewn cymuned yr ysgol. Gellir dadlau bod hyn hefyd yn cipio ymdeimlad o optimisiaeth yr ifanc yn y cyfnod wedi'r Rhyfel Byd Cyntaf.

Mae Ffigur 7 yn cynrychioli ail genhedlaeth y cysylltiad teuluol â'r ddarpariaeth addysg yn y dref, gyda fy mam yn 8 oed.

Erbyn hyn, roedd Ysgol y Bwrdd wedi newid enw i Ysgol Gynradd Ceinewydd. Mae'r ddelwedd hon yn cynrychioli newid o ran y cydbwysedd rhwng y rhywiau, gyda mwy o ferched ($n=14$) na bechgyn ($n=9$), ond mae hefyd yn nodi gostyngiad tebygol yn y gyfradd geni a phoblogaeth gyffredinol yr ysgol ers 1903 (Ffigurau 3 a 4). Yn y llun hwn, mae dwy Safon (dosbarth) i'w gweld, yn datgelu eu bod yn cael eu haddysgu gyda'i gilydd gan 'athrawes ganol' yr ysgol, Mrs Eva Morrison

Ffigur 7: Ysgol Gynradd Ceinewydd, Safon II a III, 1956

(ar ei thraed ar y dde). Mae'n arfer cyffredin o hyd mewn ysgolion cynradd bach gwledig i nifer o grwpiau oedran gael eu dysgu gan un athro ar yr un pryd. Yn y llun hefyd gwelir y Prifathro, Mr Eifion Price (ar ei draed ar y chwith).

Mae codau a chonfensiynau cyfansoddiadol yn gryf unwaith eto. Mae'n amlwg bod ystum wedi cael ei drefnu gan y ffotograffydd, yn enwedig i'r merched sy'n eistedd yn y rhes flaen. Mae'r rhesi yn daclus o gymesur. Gan ystyried damcaniaeth Goffman o faint cymharol, rhes o fechgyn ar eu traed sy'n llenwi'r pwynt uchaf yn y ffrâm, tra bod y rhan fwyaf o'r merched yn eistedd yn oddefol ac yn 'addurnol'. Mae'r codau dillad yn arddangos nodwyr cyfoethog o'r 1950au o ran dyluniad dillad wedi'u gwau, siacedi byr gyda sipiau a'r steiliau gwallt.

Mae'r ddelwedd hon yn cynnwys yr un rhan o wal yr ysgol sydd i'w gweld yn Ffigurau 2 a 3, gan angori'r lleoliad. Erbyn hyn, mae iard yr ysgol wedi cael wyneb congrid llyfn i ddarparu ardal chwarae mwy diogel/taclus. Mae hyn yn dangos y cynnydd yn y buddsoddiad mewn amgylcheddau ysgolion yn syth ar ôl yr Ail Ryfel Byd (Gillard, 2018) ac yn adlewyrchu'r gwelliannau cymdeithasol cyffredinol, yn gysylltiedig â hybu canlyniadau gwell o ran iechyd a lles plant (Hendrick, 1997b). Mae'r mentrau hyn yn awgrymu ymdeimlad o optimistaeth, ac ystyriaeth mai plant yw'r dyfodol (cymh. Darbyshire, 2019). Maent hefyd yn nodi symud tuag at ganolbwyntio mwy ar blant mewn lleoliadau sefydliadol (cymh.

Adroddiad Plowden, 1967), lle mae holl anghenion datblygiadol plant yn cael eu hystyried yn raddol wrth drefnu gofodau ffisegol.

Unwaith eto, mae Ffigur 8 yn symud un genhedlaeth ymlaen, i gipio'r llun cyntaf o fy mrawd a minnau yn nosbarth y babanod. Dyma hefyd yw'r ffotograff llw cyntaf yn y montage, gan ddarparu prawf pellach o ddatblygiadau ym maes technoleg camerâu.

Y tro hwn, mae tair blwyddyn ysgol yn y llun, yn cynnwys 12 bachgen a 10 o ferched ynghyd â'r athrawes ddsbarth, Miss Esther Evans. Gellid dadlau bod poblogaeth yr ysgol wedi lleihau'n sylweddol erbyn hyn, gyda dim ond tri o blant eraill yn yr un flwyddyn/cohort â mi. Yn yr achos hwn, mae fy atgofion i fy hun o'r diwrnod (cymh. Hoffman, 2006) yn creu fframwaith dehongli; mae gen i atgof pendant o'r ffotograffydd yn dweud wrth y merched i roi eu traed/pengliniau at ei gilydd a phlethu'n dwylo o'n blaenau. Cafodd pob plentyn a oedd yn sefyll (bechgyn yn bennaf) gyfarwyddyd i roi eu dwylo y tu ôl i'w cefnau. Mae'r codau dillad yn adlewyrchu cyfnod y 1980au cynnar, gyda rhai pethau cyson (fel merched yn gwisgo sanau pen-glin gwyn), gan ein galluogi i leoli'r ddelwedd yn y montage er

Ffigur 8: Ysgol Gynradd Ceinewydd, 1980

gwaethaf absenoldeb arwydd amlwg o'r dyddiad. Mae wal wahanol ar faes chwarae'r ysgol yn gefndir i'r llun oherwydd, pe bai'r llun wedi'i dynnu yn erbyn wal prif adeilad yr ysgol (cymh. Ffigurau 2, 3, 4 a 7), byddai'r plant wedi bod yn syllu yn syth i lygad yr haul.

Roedd maes chwarae'r ysgol wedi cael ei atgyfnerthu erbyn hyn, gyda ffensys rhwyll yn cynyddu uchder yr ardal gaeedig. Roedd cynnydd o'r fath o ran diogelwch yn gweithio mewn dwy ffordd. Roedd yn atal pobl o'r tu allan rhag cael mynediad i safle'r ysgol, ac felly'n ymateb i ganfyddiad cynyddol o berygl gan ddieithriaid yn ystod yr oes hon (Best, 1990). Roedd sgysiau am natur agored i newid plant, a oedd wedi dechrau bwrw gwreiddiau yn ystod y 1960au, wedi esblygu yn ystod y 1980au yn bryderon am erydiad/colli plentynod a'r angen am fwy o amddiffyniad (Hendrick, 1997b; Jenks, 1992). Roedd amgáu safle ysgol yn symbol o ofal a sicrwydd o ddiogelwch. Roedd diogelwch meysydd chwarae hefyd yn cyfyngu ar blant (a'u gemau pêl), gan ddwysáu ymdeimlad o reolaeth a rhyddid cyfyngedig o fewn ffiniau goruchwyllo clir (cymh. Foucault, 1977; Prout, 2006). Mae sylwebwyr wedi nodi bod y rhyddid cymharol sy'n gysylltiedig â 'plentynod' wedi cael ei gwtogi'n gynyddol, a'i nodweddu fwyfwy gan oruchwyliaeth oedolion (O'Brien a Smith, 2002); mae addasiadau amlwg o'r fath i fannau chwarae yn cynnig arwydd o'r newidiadau canfyddedig sylfaenol hyn.

Mae Ffigur 9 yn cynrychioli fy mlwyddyn olaf yn yr ysgol, ac mae cyfansoddiad y ddelwedd yn cynnal ymdeimlad cryf o gydbwysedd defodol. Saif Prifathro'r ysgol, Seymour Evans, ar ochr dde y llun. Yn debyg iawn i'r prifathrawon eraill yn y montage, mae'n cynrychioli pwynt o barhad gweledol dros nifer o flynyddoedd, gyda gyrfa'n ymestyn o 1960-61 hyd ei ymdeoliad ym 1988. Mae wal gyfarwydd adeilad yr ysgol yn ôl fel cefndir i'r ffotograff hwn, ac mae patrymau rhyweddol yn parhau gyda merched yn eistedd ($n=7$) a bechgyn yn sefyll ($n=12$).

Erbyn hyn, roedd addasiadau pellach wedi'u gwneud i'r maes chwarae drwy baentio llinellau cae pêl-droed arno, gan 'rannu' yr ardal chwarae i greu parthau gwahanol; proses arall o drefnu gan oedolion. Creodd hyn newid o ran sut yr oedd y plant yn trefnu eu chwarae eu hunain, gyda bechgyn yn chwarae pêl-droed yn teyrnasu ym mhen 'uchaf' yr iard, gan atal pob plentyn rhag defnyddio'r parth hwnnw yn rhydd. Mae Pawlowski *et al.* (2015) yn nodi bod trefniadau o'r fath yn adlewyrchu ystrydebu rhyweddol, ac efallai yn ei gynyddu hyd yn oed, tra'n cynyddu hierarchaethau grym o fewn poblogaethau ysgol. Yn y bôn, mae'n arwydd o lunio 'plentynod' mewn ffordd benodol sydd o bosibl yn adleisio mecanwaith disgyblaethol y profiad ehangach o addysg.

Ffigur 9: Ysgol Gynradd Ceinewydd, 1986

Tynnwyd y llun hwn mewn blwyddyn a welodd newid mawr o ran rheoli un agwedd ar y mecanwaith disgyblaethol, gyda chosbi corfforol yn cael ei wahardd yn ysgolion y DU (ar 22 Gorffennaf 1986) mewn ymateb i agendâu hawliau dynol ehangach (Ghandhi, 1984). Yn ystod y flwyddyn flaenorol, gan achub y blaen ar y newid oedd ar fin digwydd yn y gyfraith, roedd y Prifathro wedi mynd ati'n seremonïol i ddiaristrio ei gansen o flaen yr ysgol gyfan, gan ei thorri yn ei hanner ar draws ei ben-glin; atgof pwerus, parhaol. Mae hefyd yn arwydd o symudiadau pellach yng nghanfyddiadau (oedolion) o 'blentyndod', trafodaethau'n ymwneud â hawliau plant ac ad-drefnu ffiniau a pherthnasoedd grym.

Hyd at y pwynt hwn, mae Ffigurau 1-9 yn adlewyrchu codau dillad penodol sy'n galluogi cymdeithasegwyr i osod y delweddu yn fras o fewn amserlen/cyfnod penodol. Fodd bynnag, mae Ffigur 10 yn cynrychioli newid gweledol mewn dwy ffordd trwy gyflwyno gwisg ysgol am y tro cyntaf. Mae'r 'môr o goch' yn drawiadol o'i gymharu â'r enghreifftiau blaenorol, ac mae'n creu ymdeimlad o unffurfedd a hunaniaeth gyffredin.

Mae Margolis (2000: 16) yn trafod swyddogaeth gwisg ysgol, gan ei chysylltu â'r profiad o addysg a'r delweddu ffotograffig sy'n cyd-fynd â'r

Ffigur 10: Ysgol Gynradd Ceinewydd, 1989

profiad hwnnw, gan nodi bod gwisg ysgol yn boddi unigoliaeth ac yn hyrwyddo'r rheidrydd prif ffrwd i gydymffurfio. Yn absenoldeb mecanweithiau disgyblu fel cosb gorfforol, gallai rhywun ddadlau bod y wisg yn symbol o statws is y plentyn o fewn hierarchaeth sefydliadol addysg, ac yn atgoffa'r sawl sy'n gwyltio bod safoni yn dal i bwysu ar yr unigolyn (Hoffman, 2006: 314). Mae gwahardd y gansen ym 1986, ac yna cyflwyno gwisg ysgol ym 1989, yn cynnig darlun deheuig o'r tensiwn rhwng rhyddid (plentyndod) a rheolaeth (oedolion).

Mae cael gwared ar y bygythiad o gosb gorfforol yn arwydd o gydnabod hawliau plant, ond mae'n cyd-fynd â thrafodaethau am ddiflaniad plentyndod (Postman, 1982) sy'n esgor ar bryderon am gynnal trefn gymdeithasol. Mae Friedrich a Shanks (2021: 2) yn disgrifio gwisg ysgol fel techneg ddisgyblu allweddol (cymh. Foucault, 1977) sy'n gweithredu i gynnal gweithrediad hierarchaidd grym mewn ysgolion ac i gysoni a rhannu (ibid.). Daw trosiadau clasurol i'r amlwg wrth gyfiawnhau gwisg ysgol, gan gynnwys yr angen am sicrwydd a diogelwch, disgyblaeth a gwerthoedd moesol (ibid.: 3), ac mae'n atgof gwledol o reolau, cyd-destun a statws cymharol unigolyn.

Mae'r lleoliad a ddefnyddir yn Ffigur 10 yn creu esthetig gwahanol iawn i'r hyn a welwyd mewn enghreifftiau blaenorol, gyda'r ysgol gyfan (bechgyn n=29; merched n=29) yn cael tynnu eu llun yn y ffreutur oherwydd tywydd garw. Serch hynny, mae codau a chonfensiynau allweddol i'w gweld unwaith eto. Mae'r ffotograff hefyd yn cynnwys chwe aelod o staff, gan gynnwys fy mam (gan gynnal parhad teuluol).

Ar ôl cwmpasu 104 mlynedd o addysg o fewn y montage, mae digon o dystiolaeth o barhad yng nghyfansoddiad y ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol i greu ymdeimlad cryf o gydbwysedd defodol. Mae'r strwythur codio sy'n ymwneud â phobl, hunaniaethau a chyd-destun yn ailadroddu ac yn cael ei gynnal yn dda, a phrin iawn y gwyrir oddi wrth gonfensiwn. Fodd bynnag, mae camu ymlaen un genhedlaeth o fewn y teulu yn amharu ar yr esthetig sefydledig a gellid dadlau ei fod yn creu ymdeimlad o ddiffyg cydbwysedd defodol.

Mae Ffigur 11, o ddosbarth derbyn yr ysgol (bechgyn n=17; merched n=10), yn dangos blwyddyn gyntaf fy nai mewn addysg ac yn nodi cynnydd yn nifer y plant ar y gofrestr. Am y tro cyntaf yn y montage, gan adlewyrchu

Ffigur 11: Ysgol Gynradd Ceinewydd, 2015

newidiadau yn nhrefniadau staffio ysgolion, mae tri chynorthwydd dysgu yn ogystal ag un athrawes ddosbarth. Tra bod enghreifftiau blaenorol wedi dangos dosbarthiadau cymharol fawr o dan ofal un athro, nid dyma'r norm bellach. Mae cyflogi cynorthwywyr ychwanegol yn adlewyrchu dau newid allweddol. Yn gyntaf, wrth gyflwyno Deddf Gwahaniaethu ar sail Anabledd ym 1995, a ddisodlwyd gan Ddeddf Cydraddoldeb 2010, mae'n ofynnol i ysgolion wneud 'addasiadau rhesymol' i gefnogi plant ag anghenion dysgu ychwanegol. Mae hyn yn aml yn cynnwys penodi cynorthwywyr addysgu i weithio gyda phlant unigol. Yn ail, mae'r cymorth ychwanegol yn ymateb i natur fwy egniol y cwricwlwm (blynyddoedd cynnar) cyfoes, fel cyflwyno'r Cyfnod Sylfaen yng Nghymru yn 2010, lle mae'r dysgu'n seiliedig ar chwarae a phrofiad ac mae nifer o weithgareddau'n cael eu cynnal yr un pryd, lle mae angen lefel o oruchwyliaeth gan oedolion.

Nid yw Ffigur 11 yn arddangos patrymau rhywedd amlwg o ran sut mae'r plant wedi'u trefnu o fewn y llun, a gallai hynny awgrymu cydraddoldeb (neu ddyhead am gydraddoldeb). Ar wahân i'r rhes flaen o fechgyn, mae'r plant yn gymysg gyda'i gilydd mewn grwpiau ar hap. Mae'r ddwy res gefn yn dilyn patrwm am yn ail, a'r bechgyn a'r merched yn y drydedd res wedi'u trefnu mewn parau (rhai yn sefyll, rhai yn eistedd). Mae strwythur rhesi i'w weld, i raddau, er bod ochr dde'r llun yn llai caeth. Mae'r ffurf 'dull rhydd' a fabwysiadwyd gan y plant yn newydd. Gellid dadlau bod y darlun amrywiol hwn o osgo a mynegiant wyneb yn cynrychioli dathliad gweledol o unigoliaeth a galluedd plant, er bod y mynegiant hefyd yn debygol o fod yn berfformiadol ei natur, mewn ymateb i gyfarwyddiadau gan y ffotograffydd (oedolyn) (cymh. Pace, 2002), ac felly'n cynnal ymdeimlad o gonfensiwn trefnedig.

Mae Tempest Photography, un o brif ddarparwyr gwasanaethau lluniau ysgol yn y DU, yn disgrifio'r math hwn o ffotograff fel un hamddenol sy'n caniatáu i bersonoliaethau ddod i'r amlwg. Mae cyfansoddiad y llun yn cyferbynnu â'r enghreifftiau blaenorol oherwydd osgo llai defodol y plant; yn hytrach nag annog unfurfiath, ufudd-dod a disgyblaeth, mae'r ddelwedd yn creu ymdeimlad o asbri. Mae'n ddiddorol nodi, fodd bynnag, fod y cysylltiadau corfforol a'r cyfeillgarwch amlwg o osgo'r plant (e.e. breichiau am ysgwyddau) a'u mynegiant wyneb bywiog, digymell, yn adleisio'r egni sydd i'w weld yn Ffigur 6 (o 1929).

Mae'r ffotograff hwn hefyd yn drawiadol oherwydd ei gefndir gwyn plaen, a ddisgrifir gan Tempest Photography fel un syml a chyfoes. Mae'n arwydd o dechnoleg ffotograffig ddigidol yr 21^{ain} ganrif, sy'n galluogi golygu delweddau hawdd. Gellir dadlau bod y canlyniad cyffredinol

braidd yn od. Mae'n ymddangos bod y ferch sy'n sefyll ar yr ochr dde bellaf, er enghraifft, yn arnofio yn yr awyr gan nad oes llawr amlwg o dan ei thraed. Ymhellach, nid oes modd 'lleoli' y plant o fewn gofod ysgol neu foment benodol mewn amser bellach. Yr unig gliw i'r cyd-destun yw logo'r ysgol wedi'i frodio ar wisg ysgol rhai o'r plant.

Gellid dadlau bod y cefnu ymddangosiadol ar godau a chonfensiynau cyfansoddiadol sydd wedi nodweddu ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol ers dros 130 o flynyddoedd yn creu ymdeimlad o ddiffyg cydbwysedd defodol, trwy wneud i'r profiad ysgol edrych yn llai trefnus a rheoledig (gan danseilio'r mecanwaith disgyblaethol) a thrwy dynnu'r gwrthrychau o leoliad ffisegol amlwg (gan ddileu lle'r plant yn y byd ffisegol). Mae enghreifftiau eraill o'r arddull newydd hwn o ffotograffiaeth yn gwthio'r cysyniad 'chwareus' ymhellach, gyda chyfansoddiadau fista sy'n cynnwys gwrthrychau sy'n symbolau o wybodaeth a/neu'n adlewyrchu cynnwys y cwricwlwm (e.e. cyfarpar gwyddonol), neu'n cyfeirio at y byd masnachol ehangach (e.e. teganau neu ategolion parti). Y bwriad yw cipio hwyl a sbri (Tempest Photography) a chynrychioli hanfod 'plentyndod' mewn rhyw ffordd (cymh. Olson a Rampaul, 2013).

Sylwadau clo

O ddychwelyd i'r strwythur codio ('Pobl', 'Hunaniaethau' a 'Chyd-destun') mae'n bosibl nodi patrymau sy'n adlewyrchu parhad a newid, a fydd yn cael eu crynhoi isod.

Sefydlwyd codau a chonfensiynau safonol yn ymwneud â threfniadaeth gyffredinol ffotograffau o ddsbarthiadau ysgol yn gynnar yn y traddodiad ffotograffig, megis trefnu pobl mewn rhesi ar gyfer tynnu eu llun (Goffman, 1976: 16). Mae cysondeb o ran osgo ac ystum breichiau a choesau yn y rhan fwyaf o'r delweddau yn y montage yn awgrymu ymdeimlad o gydymffurfio a chymuned, sy'n cydweddu â mecanwaith disgyblaethol addysg (cymh. Foucault, 1977). Gellid dadlau bod hyn yn esblygu'n rhywbeth mwy perfformiadol ac ymreolaethol, gan bwysleisio'r unigolyn tra'n llwyddo o hyd i gynnal ymdeimlad o gydlynid torfol. Mae codau dillad a steiliau gwallt yn cysylltu unigolion â'i gilydd a chyd-destunau hanesyddol penodol. Hyd yn oed cyn cyflwyno gwisg ysgol, roedd ymdeimlad o barhad, gyda dillad/ategolion yn creu patrymau gweledol cryf.

Gellid dadlau bod parhad o ran sut mae codau a chonfensiynau cyfansoddiadol yn darlunio rhywedd, gan eu bod i'w gweld yn cadw at luniadau

ystrydebol, yn enwedig o ran cysyniadau Goffman (1976) o faint cymharol a threfnu yn ôl swyddogaeth. Mae hyn yn awgrymu agwedd gymdeithasol barhaus yn ymwneud â statws a grym canfyddedig, a allai gael ei dwysáu gan drefniadaeth y system addysg. Mae gwahaniaethu rhwng y rhywiâu yn cael ei gynrychioli fwyaf amlwg gan osodiad pobl, gyda phatrymau ailadroddus yn ymwneud ag osgo. Gellid dadlau bod yr hierarchaeth sy'n dod i'r amlwg yn cael ei chwyddo gan oedran y plentyn; gan amlaf mae plant iau a merched yn cael eu lleoli'n is yn y llun, ac yn cael eu dangos fel rhai sydd â llai o rym.

Mae oedran hefyd yn dangos datblygiadau ehangach ym maes addysg a mynediad at addysg. Mae'r ffotograffau cynharach yn y gyfres yn cynnwys plant llawer hŷn a chymysgedd o ystodau oedran, gyda llai o ddisgyblion, oherwydd bod addysgu yn tueddu i ddigwydd mewn un lle ac nid oedd o reidrwydd ar gael i bawb. Gyda gwelliannau o ran mynediad a chynnydd mewn cyfraddau cyfranogi, dechreuodd oedran weithredu fel mecanwaith trefnu arall, gan ehangu'r gynrychiolaeth weledol gyson o garfannau/dosbarthiadau.

Mae adeiladau'n clymu plant mewn lleoliad 'addysgedig', gan ddarparu cyd-destun ac adlewyrchu newidiadau diddorol o ran trefn a defnydd o'r gofod hwnnw (yn enwedig mewn perthynas â chwarae). Mae'r amgylchedd adeiledig yn nodwr pwysig yn y gyfres, gyda ffotograffau wedi'u tynnu o flaen cefndir o wal gerrig fawr neu ffasâd nodedig. Mae hyn yn creu parhad o fwyddyn i fwyddyn ac o genhedlaeth i genhedlaeth, gan feithrin ymdeimlad o leoliad a'i gwneud yn gymharol hawdd i leoli'r plant. Gellid dadlau bod y natur safle penodol hon wedi erydu gyda chyflwyno cefndiroedd gwyn plaen; mae'n amhosibl lleoli plant yng nghyd-destun eu hysgol eu hunain ac mae'n ymddangos eu bod yn arnofio heb ddim o'u cwmpas. Mae'r cefndir yn ddigymeriad ac mae'r cyswllt rhwng cenedlaethau a lle yn cael ei chwalu, ond eto mae'r delweddau cyfoes a'r gwynder rhydd o gyd-destun o'u cwmpas yn dal i allu cynnal ymdeimlad o blentynod 'bythol' a 'chyffredinol'.

Arhosodd degawdau o barhad/cydbwysedd defodol, a gynhaliwyd trwy gydol yr 20^{fed} ganrif gyda'r defnydd ailadroddus o godau a chonfensiynau sefydledig ac adnabyddadwy (cymh. Pace, 2002), yn gymharol gyson tan y 2000au. Gellid dadlau bod diffyg cydbwysedd defodol (h.y. gwyrdroi'r 'norm') a, thrwy hynny, sefydlu codau a chonfensiynau newydd neu ddiwygiedig, yn ffenomen sy'n perthyn i'r ugain mlynedd diwethaf. Yn wir, mae'r cysyniad o gydbwysedd/diffyg cydbwysedd defodol yn gallu dibynnu ar beth sy'n *dechnegol* bosibl (cymh. Spike, 2012), gymaint ag ar

ddealltwriaeth o addysg a phlentyndod wedi'u llunio gan gymdeithas. Mae technolegau mwy newydd yn galluogi dulliau arloesol a hyblyg o ran cynrychiolaeth weledol, gan hwyluso repertoire ehangach o dechnegau adrodd stori am 'blentyndod' yn gyffredinol a'r 'plentyn addysgedig' yn benodol. Mae'r prosesau hyn yn dod yn gofnodion parhaol o 'realiti' o fewn naratif llinell amser sydd wedi hen ennill ei blwyf. Mae'n bwysig nodi, fodd bynnag, mai peth byrhoedlog yw diffyg cydbwysedd defodol. Unwaith y mae mathau newydd o bortreadu yn dod yn gyfarwydd, mae cydbwysedd defodol yn cael ei adfer; mae nodweddion amlinellol newydd yn cael eu hychwanegu at y repertoire, gan ddod yn rhai 'safonol' o'u defnyddio dro ar ôl tro.

Yr hyn sy'n dod yn amlwg, wrth gynnig 'dehongliadau' o ffotograffau o ddosbarthiadau ysgol, yw eu bod yn dechrau datgelu straeon am bobl a lle, a sut mae pob un yn cael eu llunio gan symudiadau, newidiadau a datblygiadau cymdeithasol dros amser. Daw naratif penodol i'r amlwg sy'n unigryw (ynghlwm wrth leoliad penodol a'i le mewn hanes) ac yn gyffredinol (stori am addysg a phlentyndod). Trwy adolygu montage o ffotograffau dosbarth sy'n cwmpasu 130 mlynedd o addysg mewn un lleoliad, mae amryw o safbwyntiau ideolegol ynghylch lluniad cymdeithasol 'addysg' a 'plentyndod' yn cael eu datgelu. Mae elfennau parhaus a phrosesau newid sy'n dod i'r amlwg yn adleisio dadl Holland (1992: 15) fod plant, o ran cynrychiolaeth weledol o leiaf, hyd ddiwedd amser, o hyd yn newydd ond o hyd yr un fath.

Cyfeiriadau

- Ariès, P. (1960): *Centuries of Childhood*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books
- Best, J. (1990): *Threatened Children – Rhetoric and Concern about Child-Victims*. Chicago, IL: University of Chicago Press
- Bolton, A., Pole, C. a Mizen, P. (2001): 'Picture This: Research Child Workers'. *Sociology* 35(2), tt. 501-518
- Bryan, R. (2012): *Cei Newydd – Hanes Trwy Luniau / New Quay – A History in Pictures*. Llanina: Llanina Books
- Burke, C. a Grosvenor, I. (2007): 'The progressive image in the history of education: stories of two schools'. *Visual Studies* 22(2), tt. 155-168. DOI: 10.1080/14725860701507107
- Committee of Council on Education (1847): *Reports of the Commissioners of Inquiry into the State of Education in Wales (Volume 2)*. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru.

- Ar-lein yn: <https://www.llyfrgell.cymru/darganfod-dysgu/arddangosfeydd-arlein/europeana-rise-of-literacy/y-llyfrau-gleision/report-of-the-commissioners-of-inquiry-into-the-state-of-education-in-wales?=#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-1891%2C-155%2C6797%2C5268> (Cyrchwyd 21-06-21)
- Corsaro, W. (2005): *The Sociology of Childhood* (2^{il} argraffiad). Pine Forge Press/SAGE
- Fehily, C., Fletcher, J. a Newton, K. (goln) (2000): *I Spy – Representations of Childhood*. London: I.B. Tauris
- Darbyshire, P. (2019): ‘Children are our future. Really?’ *Journal of Child Health Care* 23(3), tt. 339–342. DOI: 10.1177/1367493519867195
- Ford, C. T. (2004): *George Eastman – The Kodak Camera Man*. Berkeley Heights, NJ: Enslow Publishing
- Foucault, M. (1977): *Discipline and Punish – The Birth of the Prison*. London: Penguin
- Friedrich, J. a Shanks, R. (2021): ‘The prison of the body’: School uniforms between discipline and governmentality’. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. DOI: 10.1080/01596306.2021.1931813
- Ghandhi, S. (1984): ‘Spare the Rod: Corporal Punishment in Schools and the European Convention on Human Rights’. *International and Comparative Law Quarterly* 33(2), tt. 488–494
- Gillard, D. (2021): *Education in England – The History of Our Schools*. Ar-lein yn: <http://www.educationengland.org.uk/> (Cyrchwyd 22-06-21)
- Gillard, D. (2018): *Education in England – A History*. Ar-lein yn: <http://www.educationengland.org.uk/history/chapter10.html> (cyrchwyd 05-07-21)
- Goffman, E. (1976): *Gender Advertisements*. London: Macmillan
- Griffiths, M. (2005): ‘Children drawing toy commercials: Re-imagining television production conventions’, *Journal of Visual Communication* 4(1), tt. 21–37
- Grosvenor, I., Dussel, I., Kestere, I., Priem, K., Rasmussen, L. a Van Gorp, A. (2016): ‘“We seek revelation with our eyes”’: Engaging with school cultures through montage’. *Encounters in Theory and History of Education* 17, tt. 2–26
- Hendrick, H. (1997a): *Children, Childhood and English Society 1880—1990*. Cambridge: CUP
- Hendrick, H. (1997b): ‘Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretive Survey – 1800 to the present’, yn James, A. a Prout, A. (goln) (1997): *Constructing and Reconstructing and Childhood* (2^{il} argraffiad). London: Routledge/Falmer
- Hoffman, R. (2006): ‘Socialisation and Saying ‘Cheese!’: School Picture Day in Children’s Books’. *Children’s Literature Association Quarterly*, 31(4), 313–331. DOI: 10.1353/chq.2007.0005
- Holland, P. (2004): *Picturing Childhood – The myth of the child in popular imagery*. London: I.B. Tauris
- Holland, P. (1992): *What is a Child? Popular Images of Childhood*. New York: Virago

- James, A. a Prout, A. (goln) (1997): *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (2nd argraffiad). London: Routledge/Falmer
- Jenkins, D. (1998): 'Shipping and Shipbuilding' yn: Jenkins, G. H. a Jones, I. G. (goln): *Cardiganshire County History, Volume 3 – Cardiganshire in Modern Times*. Cymdeithas Hynafiaethwyr Sir Aberteifi / Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru: Gwasg Prifysgol Cymru
- Jenks, C. (gol.) (1992): *The Sociology of Childhood*. Aldershot: Ashgate
- Kehily, M. J. (2004): 'Understanding Childhood: An introduction to some key themes and issues', yn Kehily, M. J. (gol.): *An Introduction to Childhood Studies*. Maidenhead: Open University Press
- Kwang-Ki, K. (2002): *Order and Agency in Modernity: Talcott Parsons, Erving Goffman and Harold Garfinkel*. Albany NY: State University of New York Press
- Lowe, R. (2002): 'Higher Education'. Yn Aldrich, R. (gol.): *A Century of Education*. Abingdon: Routledge/Falmer
- Margolis, E. a Fram, S. (2007): 'Caught Napping: Images of Surveillance, Discipline and Punishment on the Body of the Schoolchild'. *History of Education* 36(2), tt. 191-211
- Margolis, E. (2004): 'Looking at discipline, looking at labour: photographic representations of Indian boarding schools'. *Visual Studies* 19(1), tt. 54-78
- Margolis, E. a Rowe, J. (2004): 'Images of assimilation: Photographs of Indian schools in Arizona'. *History of Education* 33(2), tt. 199-230
- Margolis, E. (2000): 'Class pictures: Representations of Race, Gender and Ability in a Century of School Photography'. *Education Policy Analysis Archives* 8(31), tt. 1-28
- Maynard, T. a Thomas, N. (goln) (2004): *An Introduction to Early Childhood Studies*. London: SAGE
- Messenger-Davies, M. (2010): *Children, Media and Culture*. Maidenhead: McGraw-Hill / OUP
- Mitchell, C. a Weber, S.: 'Picture This! Class Line-ups, Vernacular Portraits and Lasting Impressions of School', yn: Prosser, J. (gol.) (1998): *Image-based Research: A Sourcebook for Qualitative Researchers*. London: Routledge.
- O'Brien, J. a Smith, J. (2002): 'Childhood Transformed? Risk Perceptions and the Decline of Free Play'. *British Journal of Occupational Therapy* 65(3), tt. 123-128
- Olson, D. a Rampaul, G. (2013): 'Representations of childhood in the media'. Yn: Lemish, D. (gol.): *The Routledge International Handbook of Children, Adolescents and Media*. London: Routledge
- Pace, P. (2002): 'Staging Childhood: Lewis Hine's Photographs of Child Labor'. *The Lion and the Unicorn* 26(3), tt. 324-352
- Passmore, S. (1996): 'Ceredigion'. *Cylchgrawn Cymdeithas Hynafiaethwyr Sir Aberteifi*, 12 (4), tt. 33-48. Ar-lein yn: <https://hanesceredigion.cymru/>

- ceredigion-cylchgrawn-cymdeithas-hynafiaethwyr-ceredigion-cyfrol-xii-rhifyn-4-1996/ (Cyrchwyd 21-06-21)
- Pawlowski, C., Ergler, C., Tjørnhøj-Thomsen, T., Schipperijn, J. a Troelsen, J. (2015): ‘Like a soccer camp for boys’ – A qualitative exploration of gendered activity patterns in children’s self-organized play during school recess’. *European Physical Education Review* 21(3), tt. 275-291
- Postman, N. (1982): *The Disappearance of Childhood*. New York: Delacorte Press
- Prifysgol Aberystwyth: ‘Hanes Prifysgol Aberystwyth’. Ar-lein yn: <https://www.aber.ac.uk/cy/about-us/history/> (Cyrchwyd 25-06-21)
- Prout, A. (2006): ‘Children’s Participation: Control and Self-realisation in British Late Modernity’. *Children & Society* 14(4), tt. 304-315. DOI: 10.1111/j.1099-0860.2000.tb00185.x
- Qvortrup, J. (1994): *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury
- Rose, G. (2001): *Visual Methodologies*. London: SAGE
- Sarkisova, O. a Shevchenko, O. (2010): ‘Between Elias and Foucault: Discipline, Photography and the Soviet Childhood’. *Social Psychology Quarterly* 73(1), tt. 1-4
- Seiter, E. (1995): ‘Toy-based Video for Girls: My Little Pony’. Yn: Bazalgette, C. a Buckingham, D. (goln) (1995): *In Front of the Children – Screen entertainment and young audiences*. London: BFI
- Shipman, M. D. (1972): *Childhood – A Sociological Perspective*. Windsor: NFER Publishing Co.
- Sontag, S. (1979): *On Photography*. London: Penguin Books Ltd.
- Spike, S. (2012): ‘Picturing Rural Education: School Photographs and Contested Reform in Early Twentieth-Century Rural Nova Scotia’. *Historical Studies in Education*, rhifyn arbennig, tt. 49-71
- Tempest Photography: <https://www.tempest-schoolphotography.co.uk/our-photography-services/school-photography/small-groups> (Cyrchwyd 06-07-21)
- Wall, J. (2019): ‘From childhood studies to childism: reconstructing the scholarly and social imaginations’. *Children’s Geographies* 20(3), tt. 257-270. DOI: 10.1080/14733285.2019.1668912
- Webster, J. R. (1995): *Old College, Aberystwyth – The evolution of a High Victorian building*. Cardiff: University of Wales Press
- Ysgol Gyfun Aberaeron (1996): *Gorau Ymgais Gwybodaeth – 100 years of Education at Aberaeron*. Llandysul: Gwasg Gomer